

Tomasz Kot

Przyznanie preferencyjne* – instytucja francuskiej procedury działu spadku

Udział prywatnej przedsiębiorczości w gospodarce narodowej, duże znaczenie prywatnych przedsiębiorstw w kreowaniu miejsc pracy, jak i fakt, że spora część obywateli czerpie środki utrzymania z własnej czy rodzinnej działalności gospodarczej, to okoliczności, które nie były brane pod uwagę przy kodyfikowaniu prawa cywilnego w latach sześćdziesiątych. Obecnie, z uwagi na te właśnie okoliczności, można zgłosić postulaty, by w założeniu prawo cywilne chroniło własność, sprzyjało rozwojowi przedsiębiorczości i chroniło stabilność działania przedsiębiorstw ze względu na interesy pracujących w nim ludzi. Wydaje się, że niektóre z tych postulatów wykluczają się. Zatem, któremu z nich i w jakiej sytuacji dać priorytet? Jednym z pól, gdzie dochodzi do konfrontacji tych założeń, jest w cywilistyce prawo spadkowe. Z chwilą śmierci przedsiębiorcy otwiera się spadek, w skład którego wchodzi działające przedsiębiorstwo. Czy mamy chronić dotychczasową działalność przedsiębiorstwa, mając na względzie interesy osób w nim zatrudnionych bądź współpracowników spadkodawcy, czy też doprowadzić do szybkiego podziału masy spadkowej między spadkobierców? Długotrwałe postępowanie spadkowe może doprowadzić do perturbacji w działaniu przedsiębiorstwa, które mogą się skończyć wyeliminowaniem przedsiębiorstwa z rynku. Przedsiębiorstwo bez udziału w

* *Attribution préférentielle.*

rynku staje się tylko zbiorem rzeczy i praw o wartości zdecydowanie mniejszej niż przedsiębiorstwo funkcjonujące, stąd konieczność rozwiązań gwarantujących zapewnienie ciągłości funkcjonowania przedsiębiorstw. Służy temu zmiana form prowadzenia działalności na spółki posiadające osobowość prawną czy przenoszenie udziałów i akcji do fundacji lub funduszy powierniczych pozostających pod kontrolą zamkniętej grupy osób. To ostatnie rozwiązanie właściwe jest wtedy, gdy właściciele przedsiębiorstwa nie są zaangażowani w jego bieżący zarząd i działalność.

Przedstawiony problem określa się zderzeniem logiki przedsiębiorstwa i logiki spadku. W wielu krajach zachodnioeuropejskich często wygrywa logika przedsiębiorstwa, w szczególności przedsiębiorstwa rodzinnego¹.

Poniżej przedstawiam interesujące rozwiązanie na gruncie prawa francuskiego jednego z problemów związanych z działem spadku – przyznanie preferencyjne (*attribution préférentielle*).

Prawo francuskie nie tak dawno jeszcze nie było u nas prawem obcym. Na ziemiach byłego Księstwa Warszawskiego francuski kodeks cywilny w części dotyczącej spadków obowiązywał, co do zasady, począwszy od 1 maja 1808 r. do 1 stycznia 1947 r. Sto trzydzieści osiem lat obowiązywania ustawy (!) to fakt niezwykle w naszej części Europy. Według reguł Kodeksu Napoleona kilka pokoleń przekazywało swoim potomnym majątek doczesny. Przepisy Kodeksu Napoleona, wprowadzonego na terytorium Księstwa Warszawskiego na mocy art. 69 ustawy konstytucyjnej, w szczególności przepisy prawa spadkowego, spotkały się generalnie z krytyką współczesnych². Wprowadzenie rozwiązań francuskich oznaczało gwałtowną zmianę w stosunku do stanu dotychczasowego, której nikt ze współczesnych nie żądał czy oczekiwał. Znamienne, że krytyka przepisów prawa spadkowego zawartych w Kodeksie Napoleona nie doprowadziła do ich zmiany, inaczej niż to było w przypadku prawa rodzinnego czy hipotecznego.

¹ Problematyka ta była poruszana podczas kolokwium, które odbyło się 17 października 1997 r. w Paryżu, zorganizowanego przez Europejski Instytut Badań i Studiów Notarialnych z siedzibą w Luksemburgu.

² Por. St. Tyłbóro, *Próby reformy kodeksu cywilnego polskiego (1834-1854)*, Warszawa 1927, s. 2 i nast.; natomiast jednym z entuzjastów nowego prawa był Xawery Leński, który uważał prawo francuskie za najbardziej rozwinięte pośród praw współczesnych, [w:] *Zbiór systematyczny porządku i praw sukcesyjnych podług zasad Kodeksu Cywilnego*, Warszawa 1817, s. 5.

Podstawowe zasady francuskiego prawa spadkowego nie zmieniły się od 1804 r. Cechuje je znaczne ograniczenie swobody testowania, w szczególności instytucją rezerwy, niekorzystna sytuacja małżonka dziedziczącego w zbiegu z dziećmi spadkodawcy (kwestia rezerwy). Rozwiązania są bardzo kazuistyczne, a racje niektórych z nich dziś już niejasne lub zdezaktualizowane. Z drugiej strony zaletą prawa francuskiego jest wyjątkowa stabilność w tej materii.

Jednym z rozwiązań jest przyznanie preferencyjne (*attribution préférentielle*), które oznacza możliwość żądania przez uprawnionego przyznania mu w toku działu spadku określonych przedmiotów majątkowych. Instytucja przyznania preferencyjnego uregulowana została w artykułach od 832 do 832-4 kodeksu cywilnego francuskiego (k.c.f.). Aktualne brzmienie przepisów zostało ustalone w latach 1938-1982.

W pierwotnym brzmieniu art. 832 k.c.f. stanowił jedynie dyrektywę dla układania w procedurze działu spadku należnych współspadkobiercom sched. Między innymi przy układaniu i tworzeniu sched należało unikać w miarę możliwości rozdrabniania spadku³ i dzielenia przedmiotów upraw lub użytkowania (*diviser les exploitations*). W dawnej nauce francuskiej przepis art. 832 k.c.f. rozumiany był jako ograniczenie działania art. 826 k.c.f., zgodnie z którym, każdy ze współspadkobierców może żądać wydania mu w naturze jego udziału w spadku. Natomiast użycie przez ustawodawcę sformułowań „o ile to możliwe” uzasadniało potraktowanie tego przepisu jako dyrektywy procedury, a nie podstawy roszczenia dla zainteresowanego⁴. Podobnie w nauce polskiej tego okresu przyjmowano, że zasadą działu spadku jest wzgląd na zachowanie użytku i wartości rzeczy⁵. Racji dla uzasadnienia dyrektywy zalecającej niedzielenie przedmiotów stanowiących gospodarczą całość szukano w uniknięciu trudności gospodarowania przedmiotem współwłasności i podniesieniu kosztów takiego gospodarowania⁶.

³ „W składaniu i ułożeniu części, chronić się potrzeba ile możności, szarpania dziedzictw; i podziału uprawy i użytkowania; i przyzwoitą jest rzeczą, aby w każdą część wchodziła, i jeżeli to być może, także sama ilość ruchomości, nieruchomości, praw albo wierzytelności, takieży natury i wartości”. *Kodex cywilny francuzki*, Warszawa 1829.

⁴ C. Demolombe, *O spadkach*, t. III, Warszawa 1901, s. 468; M. Planiol, *Podręcznik prawa cywilnego (o darowiznach i testamentach)*, Warszawa 1922, s. 327.

⁵ X. Szaniawski, *Wiadomości początkowe w nauce prawa*, Warszawa 1817, s. 173; por. także M. Kurman, *Notarjat. Hipoteka. Akty*, Warszawa 1930, s. 634.

⁶ C. Demolombe, *op. cit.*, s. 469-470.

Z drugiej strony, według prawa francuskiego spadkodawca mógł już za życia określić, jakie przedmioty wejdą w skład określonych sched i komu ze spadkobierców, która z nich przypadnie. Jak pisze M. Planiol, spadkodawca wie, kto nadaje się do zarządzania i jemu przyznaje gospodarstwo, a kto powinien dostać pieniądze jako mniej zdolny do zarządu⁷. W tym czasie francuskie orzecznictwo traktowało przepis art. 832 k.c.f. *in fine* jako podstawę do korekty składu sched ułożonych przez spadkodawcę. Stanowisko to było krytykowane w piśmiennictwie⁸.

Z zarysowanych stanowisk wynika, że zarówno zwolennicy rozwiązania statuowanego art. 832 k.c.f., jak i jego przeciwnicy uważali, że podział masy spadkowej winien odbywać się przy uwzględnieniu dotychczasowych funkcji gospodarczych poszczególnych przedmiotów majątkowych. Jednak nie doprowadzono do wzmocnienia pozycji osoby współprowadzącej przedsiębiorstwo czy gospodarstwo rolne względem pozostałych współspadkobierców.

Z końcem dziewiętnastego wieku we Francji wyraźnie zaznaczyła się tendencja do ochrony rodziny przed skutkami niefortunnej działalności „głowy rodziny”. Przejawiała się ona w rozszerzeniu katalogu dóbr nie podlegających zajęciu o tzw. dobra rodzinne (*bien de famille*), rozumie się przez to np. dom służący zaspokajaniu potrzeb rodziny itp., czy we wzmocnieniu praw do najmu lokalu mieszkalnego o umiarkowanym czynszu. Ustawodawca zdecydował o stworzeniu szczególnego reżimu prawnego dla dóbr służących funkcjonowaniu rodziny, w tym gwarancji ich niepodzielności ze względu na interes ekonomiczny. Wprowadzone wówczas instytucje prawne uważa się za początek przyznania preferencyjnego⁹. Począwszy od 1938 r., do kodeksu cywilnego francuskiego wprowadzano kolejne wersje przyznania preferencyjnego. Data ta nie jest bez znaczenia. Wydaje się, że doświadczenia kryzysu lat dwudziestych i trzydziestych miały wpływ na to uregulowanie.

W aktualnym brzmieniu art. 832 k.c.f. zachowano w ustępie pierwszym przedstawione wcześniej zasady ustalania przedmiotu sched spadkowych.

⁷ M. Planiol, *op. cit.*, s. 327-328.

⁸ M. Planiol, *op. cit.*, s. 327-328.

⁹ F. Terré, Yv. Lequette, *Droit civil. Les successions. Les libéralités*, wyd. 3, Paryż 1997, s. 749 i 750.

Dalej określono przypadki przyznania preferencyjnego. Małżonek, który przeżył spadkodawcę, lub inny spadkobierca, który jest współwłaścicielem przedmiotów wchodzących w skład spadku, mogą żądać przyznania im w drodze działu, za spłatą, gospodarstwa rolnego lub jego części mogącej stanowić samodzielną całość, lub udziału w takim gospodarstwie, o ile uczestniczył on w prowadzeniu takiego gospodarstwa; w przypadku innego niż małżonek spadkobiercy wystarczy, by uczestniczył w prowadzeniu gospodarstwa jego małżonek¹⁰.

Przedmiotem przyznania preferencyjnego mogą być także udziały w spółkach, rodzinnych przedsiębiorstwach handlowych, przemysłowych lub rzemieślniczych. Jego przedmiotem mogą też być: własność lub dzierżawa (*bail*) lokalu mieszkalnego, w którym mieszkano w dacie śmierci spadkodawcy, własność lub dzierżawa lokalu użytkowego, w którym prowadzono w dacie śmierci spadkodawcy działalność zawodową wraz z niezbędnymi w tym celu ruchomościami, o ile były one wykorzystywane do tej działalności. Orzecznictwo przyjęło, że muszą one służyć zgłaszającemu żądanie w dacie wyrokowania¹¹. Oznacza to, że chodzi o osobę, która już przejęła dotychczasową działalność. Można zgłosić żądanie przyznania preferencyjnego zespołu ruchomości służących prowadzeniu gospodarstwa rolnego, wykorzystywanych przez zmarłego dzierżawcę gruntu, jeżeli żądający spadkobierca wszedł w stosunek dzierżawy lub ją nawiązał. Zwraca tu uwagę uwzględnienie sytuacji dzierżawców. Wynika to ze specyfiki warunków francuskich. W prawie francuskim dzierżawca jest szczególnie chroniony, jego pozycja względem wydzierżawiającego jest silna. Dzierżawa lokali i gruntów jest podstawą działania wielu przedsiębiorstw i gospodarstw rolnych. Jeżeli ani małżonek, ani inny uprawniony spadkobierca nie zgłoszą żądania, może z nim wystąpić inny spadkobierca, o ile zobowiąże się do wydzierżawienia w ciągu sześciu miesięcy gospodarstwa rolnego (w zakresie określonym innymi przepisami) pozostałym współspadkobiercom, którzy zdolni są do prowadzenia tego gospodarstwa.

¹⁰ Szczegółowo kwestię tę omawia A. Lichorowicz, *Status prawny gospodarstw rodzinnych w ustawodawstwie krajów Europy Zachodniej*, Białystok 2000, s. 59 i nast. A. Lichorowicz tłumaczy „*attribution préférentielle*” jako „pierwszeństwo w przyznaniu w naturze”.

¹¹ F. Terré, Yv. Lequette, *op. cit.*, s. 760.

Przyznanie preferencyjne wiąże się z obowiązkiem dokonania spłat na rzecz pozostałych spadkobierców. Dla ustalenia wysokości spłat wartość przedmiotu przyznania jest ustalana na dzień działu; spłaty winny być dokonane gotówką. W myśl przepisów ustawy modyfikującej art. 832 k.c.f. osoby, którym przyznano przedsiębiorstwa rodzinne, mogą otrzymać pożyczki preferencyjne na spłaty¹². Preferencja polega na obniżeniu oprocentowania odsetek.

Bardzo istotne postanowienia dla treści instytucji przyznania preferencyjnego zawarte są w art. 832 al. 11 k.c.f. W braku zgody zainteresowanych, żądanie przyznania preferencyjnego winno być podniesione przed sądem, który ocenia je ze względu na interesy uczestników postępowania, a w razie zgłoszenia tego żądania przez kilku spadkobierców co do przyznania gospodarstwa rolnego lub przedsiębiorstwa, bierze pod uwagę ich możliwości zarządzania tym gospodarstwem rolnym lub tym przedsiębiorstwem, utrzymania się oraz długość okresu własnej pracy w tym gospodarstwie rolnym lub w tym przedsiębiorstwie. Orzecznictwo przyjęło, że sędzia może oceniać ryzyko niewypłacalności zgłaszającego żądanie, w szczególności mając na względzie obowiązek dokonania przez wnioskodawcę spłat¹³. Zatem żądanie przyznania preferencyjnego nie ma charakteru roszczenia¹⁴.

Przepisy art. 832-1 do art. 832-4 k.c.f. dotyczą przyznania preferencyjnego gospodarstwa rolnego. W znacznym stopniu wzmacnia się niepodzielność gospodarstwa rolnego, o ile jego powierzchnia mieści się w granicach określonych odrębnymi przepisami. Sąd nie może wówczas dopuścić do podziału takiego gospodarstwa; art. 832 al. 11 k.c.f. nie stosuje się. Mówi się, że przyznanie preferencyjne ma tu charakter ustawowy (*de droit*). Rozumie się przez to, że o ile żądający spełnia przesłanki z ustawy, to sąd musi się do żądania przychylić; wyłączona jest tu kompetencja sądu w przedmiocie oceny zgłoszonego żądania. Dalej osoba, której gospodarstwo przyznano, może żądać rozłożenia spłat, nie więcej niż w połowie, na raty, na okres przekraczający dziesięć lat; art. 832 al. 13 k.c.f. nie stosuje się.

¹² Ustawa z dnia 10 lipca 1982 r. L 82-596, zmieniona ustawą z dnia 9 stycznia 1985 r. L 85-30, za: *Code Civil. Megacode*, Dalloz 1997-1998, s. 652.

¹³ Tezy cytowane za: *Code Civil. Megacode*, Dalloz 1997-1998, s. 656, poz. 35 i s. 659, poz. 120.

¹⁴ Por. G. C o r n u, *Les régimes matrimoniaux*, Paris 1997, s. 505.

Prawo francuskie zna szereg różnorodnych form uczestnictwa w produkcji rolnej i temu poświęcone są te przepisy. Ich szczegółowa analiza wykracza poza ramy tego artykułu.

W świetle orzecznictwa francuskiego sąd po złożeniu wniosku o przyznanie preferencyjne zobowiązany jest do zbadania, czy określone składniki masy tworzą gospodarczą całość, czy nie¹⁵. Bierze się tu pod uwagę stan z daty zgłoszenia żądania. Z tym że w przypadku lokalu służącego wykonywaniu zawodu bierze się pod uwagę stan z daty orzekania¹⁶. Moim zdaniem, podkreśla to uprzywilejowanie tylko osób kontynuujących działalność. Co do warunku uczestniczenia w działalności orzecznictwo stanęło na stanowisku, że winien on być spełniony w dacie otwarcia spadku. Uczestnictwo to może stanowić tylko działalność uboczną zainteresowanego¹⁷. Warunek uczestnictwa uważa się za spełniony także przez zaangażowanie intelektualne w daną działalność, np. przez doradztwo.

Przepisy dotyczące przyznania preferencyjnego nie mają charakteru imperatywnego (*ordre public*). Dopuszcza się możliwość wyłączenia przez umowę wystąpienia z żądaniem przyznania preferencyjnego¹⁸.

Instytucja przyznania preferencyjnego mimo krytyki, o czym poniżej, znalazła trwałe miejsce w prawie francuskim. W 1965 r. instytucję przyznania preferencyjnego wprowadzono do podziału majątku dorobkowego małżonków – art. 1476 k.c.f. Rozwiązanie to poszło za wcześniejszym orzecznictwem w tych sprawach¹⁹. Przyznanie preferencyjne może być także stosowane, jeżeli rozwód orzeczono przed 1965 r., ale nie dokonano podziału majątku dorobkowego do 1965 r., reguła ta rozszerza zakres stosowania omawianej instytucji²⁰. W 1975 r. instytucję przyznania preferencyjnego wprowadzono także do postępowania działowego przy separacji majątkowej małżonków – art. 1542 k.c.f. W 1978 r. podział majątku pozostałego po likwidacji spółki prawa cywilnego poddano zasadom działu spadku, nie wyłączając *attribution préférentielle* – art. 1844-9 k.c.f.²¹ Przy-

¹⁵ Tezy cytowane za: *Code Civil. Megacode*, Dalloz 1997-1998, s. 652 i nast.

¹⁶ F. Terré, Yv. Lequette *op. cit.*, s. 760.

¹⁷ F. Terré, Yv. Lequette *op. cit.*, s. 759.

¹⁸ F. Terré, Yv. Lequette, *op. cit.*, s. 753 i cytowane tam orzecznictwo.

¹⁹ G. Cornu, *op. cit.*, s. 504 i cytowane tam orzeczenia, s. 510.

²⁰ G. Cornu, *op. cit.*, s. 504 i cytowane tam orzeczenia, s. 630.

²¹ W brzmieniu nadanym ustawą nr 78-79 z dnia 4 stycznia 1978 r.

jęte tam rozwiązanie ma dalsze implikacje. Jako tzw. spółkę faktyczną (*société de fait*), jedną z szerokiego katalogu spółek uregulowanych kodeksem cywilnym, traktowano wspólne działania konkubentów, np. wspólną budowę domu. Zatem w razie śmierci jednego z konkubentów, na podstawie art. 1844-9 k.c.f. drugi konkubent może wystąpić z żądaniem przyznania uprzywilejowanego²². W myśl ustawy o umowie cywilnej solidarności (*pacte civil de solidarité*), do kodeksu cywilnego francuskiego wprowadzono nowy art. 515-6, zgodnie z którym do podziału majątku wspólnego stron umowy stosuje się zasady art. 832 k.c.f., z wyłączeniem gospodarstw rolnych, udziałów w nich i spółkach rolniczych²³.

Zasadniczo stanowiska w dyskusji nad przyznaniem preferencyjnym są z dawna zarysowane. Zwolennicy instytucji przyznania preferencyjnego zgłaszają argumenty ekonomiczne i społeczne. Z ekonomicznego punktu widzenia wartość gospodarczej całości – przedsiębiorstwa czy gospodarstwa rolnego – nie jest odzwierciedlana przez sumę wartości jego składników. Unikanie dzielenia zespołów gospodarczych pozwala na ochronę ich wartości. Przedsiębiorstwo czy gospodarstwo rolne traktowane jest jako element struktury społecznej. Element, wokół którego koncentrują się interesy innych osób: pracowników, dostawców i odbiorców, których los jest zależny od dalszego bytu przedsiębiorstwa lub gospodarstwa rolnego. Dalej, osoba współpracująca z przedsiębiorcą czy rolnikiem posiada odpowiednią wiedzę fachową, gdyż chodzi tu najczęściej o przedsiębiorstwa rodzinne rzemieślnicze, bez której ich dalsze prowadzenie nie jest możliwe. Względny społeczne przemawiają za ochroną eksploatującego gospodarstwo rolne czy przedsiębiorstwo, który znalazł w nich źródło utrzymania²⁴. Ponadto bliska rodzina, współpracująca ze spadkodawcą w przedsiębiorstwie czy gospodarstwie rolnym, często uczestniczy w efektach swojej pracy w stopniu mniejszym niż należy, stąd uzasadnienie dla jej uprzywilejowania przy dziale spadku. Zgłaszany jest argument, że przyznanie preferencyjne pozwala uniknąć licytacji i umożliwia zachowanie warsztatu pracy lub miesz-

²² *Demain la famille. Materiały 95. Kongresu Notariuszy Francuskich*, Marsylia 9-12 maja 1999 r., *Raport trzeciej komisji* pod red. M. Bertrand-Comaills, s. 695.

²³ Ustawa L 99-944 z dnia 15 listopada 1999 r., J.O. z dnia 16 listopada 1999 r., s. 16595.

²⁴ P. Jourdain, *Les Biens*, Paris 1995, s. 13.

kania²⁵. Ustawodawca sprzyja zachowaniu w całości gospodarstw rolnych ze względów społecznych i ekonomicznych, ale problem w tym, by nie pogarszać sytuacji pozostałych spadkobierców²⁶. Służy temu system spłat. Na koniec przypomnę, że przyznanie preferencyjne dotyczy także składników spadku o charakterze niezarobkowym – np. mieszkania.

Przeciwnicy instytucji przyznania preferencyjnego uważają, że jest to mechanizm służący skłócaniu rodzin²⁷. Uważają ją za instytucję anachroniczną, tak jak i ograniczający swobodę dziedziczenia system rezerwy. Powołują się na praktykę, w której przypadki żądania przyznania preferencyjnego są rzadkie²⁸. Twierdzą, że skuteczność tej instytucji jest ograniczona. Nie służy ona małżonkom z uwagi na konieczność bycia współwłaścicielem przedsiębiorstwa lub gospodarstwa rolnego. W warunkach francuskich nie jest to powszechne. Małżonek, najczęściej już w podeszłym wieku, nie ma wówczas środków na spłatę, jak i nie ma możliwości zarządzania przedsiębiorstwem²⁹. Uważają, że wystarczającą ochroną małżonka byłaby jakaś forma użytkowania na majątku spadkowym. To analogia do rozwiązań rezerwy. Zaleca się także wcześniejsze uregulowanie swoich spraw majątkowych. Kontestatorzy przyznania preferencyjnego nie podważają jednak podstawowych argumentów zwolenników tej instytucji. Wydaje się, że krytyka oparta jest na negatywnych incydentalnych doświadczeniach z praktyki. Argument o małej liczbie spraw z żądaniem przyznania preferencyjnego jest uważany przez innych za argument za tą instytucją. Możliwość skutecznego zgłoszenia żądania przyznania preferencyjnego skłania zainteresowanych do zawierania umów działowych w duchu tej instytucji, bez odwoływania się do sądu. Przeciw kontestatorom przemawia również fakt, że ustawodawca francuski, o czym wcześniej była mowa, raz po raz rozszerza zakres spraw, w których przyznanie preferencyjne może mieć miejsce.

²⁵ F. Terré, Yv. Lequette, *op. cit.*, s. 749.

²⁶ P. Voirint, G. Goubeaux, *Droit civil. Droit privé notarial*, Paris 1997, s. 213.

²⁷ Ph. Malaurie, *Droit civil. Les successions. Les libéralités*, Paris 1998, ed. Cujas, s. 503.

²⁸ *Demain la famille...*, Marsylia 9-12 maja 1999, *Raport czwartej komisji* pod red. M.-H. Morand de Jouffrey, s. 845.

²⁹ M. Fauchoux, *Les contentieux des succession en France entre 1975 et 1984*, s. 58, cyt. za F. Terré, Yv. Lequette, *op. cit.*, s. 749.

Tocząca się aktualnie we Francji dyskusja nad kształtem prawa spadkowego ma także wymiar ideologiczny. Przeciwnicy zwiększenia swobody testowania wywodzą się głównie ze środowisk katolickich, widzą oni w prawie spadkowym gwarancję przedłużenia obowiązków rodzinnych i alimentacyjnych.

Warto wspomnieć, że dyrektywy z art. 826 i 832 k.c.f. zostały recypowane do art. 152 § 3 i art. 162 § 1 dekretu z dnia 8 listopada 1946 r. o postępowaniu spadkowym³⁰. Gdy w skład spadku wchodzi nieruchomość rolna lub przedsiębiorstwo zarobkowe, których podział w naturze jest niedopuszczalny lub ze względów społeczno-gospodarczych byłby niepożądany, sąd na wniosek jednego ze spadkobierców przyzna mu tę nieruchomość lub przedsiębiorstwo na własność, a pozostałym przyzna spłaty. Wprowadzono nawet przepis, zgodnie z którym nie można rozłożyć spłat na raty na okres przekraczający dziesięć lat (art. 163 § 1 dekretu o postępowaniu spadkowym). Jednak doświadczenia z okresu obowiązywania przepisów dekretu o postępowaniu spadkowym nie są dziś zbyt przydatne. Między innymi z uwagi na brak w okresie obowiązywania dekretu tak wolności gospodarczej, jak i przedsiębiorstw w większym zakresie³¹. Późniejsze rozwiązania nie nawiązują już w takim zakresie do wzorów francuskich. W kodeksie cywilnym znalazł się art. 214 normujący zniesienie współwłasności nieruchomości rolnej, a w zw. z art. 1070 k.c. – dział spadku obejmujący gospodarstwo rolne, w tym duchu.

Porównanie rozwiązań francuskich z polskimi przepisami dotyczącymi dziedziczenia gospodarstw rolnych jest nieuchronne. Francuzi nie poszli tak daleko, by modyfikować zasady powołania do spadku, jak w przypadku dziedziczenia gospodarstw rolnych w prawie polskim. Uregulowanie spłat według prawa francuskiego pozwala współspadkobiercom, którzy nie otrzymali spadku w naturze, otrzymać ekwiwalent w postaci spłat w gotówce. Wysokość spłat nie podlega obniżeniu, jak to jest możliwe w prawie polskim (art. 216 k.c.). Ustawodawca francuski, chroniąc niepodzielność gospodarstw rolnych, nie czyni tego kosztem współspadkobierców, obni-

³⁰ Dz.U. Nr 63, poz. 346.

³¹ J. G w i a z d o m o r s k i pisał zniemiennie w 1963 r. o przedsiębiorstwie zarobkowym w tym kontekście, że „obecnie chodzić będzie chyba o warsztat rzemieślniczy” (*signum temporis!*), *Zarys prawa spadkowego*, Warszawa 1963, s. 167.

zając należne im spłaty, a wspiera jedynie osobę, która otrzymała to gospodarstwo rolne, przez umożliwienie jej zaciągnięcia preferencyjnych kredytów³².

Moim zdaniem, przyznanie preferencyjne zarówno co do istoty, jak i jego zakresu jest uzasadnione³³. Przychylam się do przytoczonych wyżej argumentów jego zwolenników. Także tendencję do rozszerzania zakresu działania przyznania preferencyjnego na sytuacje, w których trudno wyważyć precyzyjnie wagę interesów stron, uważam za słuszną. Tendencja ta zaprzecza sądowi o anachroniczności omawianego rozwiązania. Aktualne reguły prawa polskiego nie są wystarczające. Przepis art. 211 k.c., ograniczający żądanie podziału rzeczy wspólnej, odwołując się do społeczno-gospodarczego przeznaczenia rzeczy, istotnej zmiany rzeczy lub zmniejszenia jej wartości, nie stanowi przeszkody dla podziału przedsiębiorstwa. Na tym tle toczyć się będzie raczej długotrwałe postępowanie, niż zapadnie szybkie orzeczenie. Ważną cechą rozwiązania francuskiego jest gwarancja, że w braku zgody między współspadkobiercami czy współwłaścicielami, żądanie przyznania preferencyjnego zostanie uznane. Przesłanki przyznania preferencyjnego, podmiotowe i przedmiotowe, są jasne. Taka sytuacja przyspiesza podjęcie decyzji, a o to w gruncie rzeczy chodzi. Tę cechę francuskiego rozwiązania uważam za szczególnie cenną. Rozwiązanie pozwala na dokonanie wyboru jeszcze przez spadkodawcę, a jeżeli to nie nastąpi, możliwa jest ugoda między zainteresowanymi. W braku ich zgody osoba zainteresowana może wystąpić z żądaniem przyznania preferencyjnego, kończąc stan tymczasowości.

Materia prawa spadkowego, szczególnie bliska notariuszom, nie podlegała znaczącym zmianom w ciągu ostatnich lat. Czy oznacza to, że dotychczasowe prawo jest zgodne z wymogami dzisiejszych stosunków i odpowiada oczekiwaniom społecznym? Przedstawiona wyżej instytucja ma być we Francji remedium na problemy, które występują także u nas. Jednak brak w prawie polskim stosownych rozwiązań, zatem nie jest ono tu doskonałe. A może tej stabilności sprzyja brak dyskusji nad prawem spad-

³² Por. A. L i c h o r o w i c z, *op. cit.*, s. 59 i nast.; tamże opis szczegółowych rozwiązań na gruncie prawa rolnego.

³³ Instytucję tę na gruncie prawa rolnego ocenia pozytywnie także A. L i c h o r o w i c z, *op. cit.*, s. 79.

kowym? Nasze środowisko winno zainicjować i wspomagać badania nad prawem spadkowym, a także uczestniczyć w kształtowaniu nowych rozwiązań. Pomocne są w tym badania prawnoporównawcze. Poznanie instytucji prawa obcego pozwala lepiej zrozumieć instytucje prawa krajowego, ich słabości i zalety, a następnie recypować do prawa krajowego sprawdzone rozwiązania.

Prawo spadkowe zwykły obywatel poznaje najczęściej w związku ze śmiercią swoich bliskich. W tym sensie doświadczenie to jest sporadyczne. Kształtuje ono jednak pogląd na perspektywy własnych spadkobierców. Często wyobrażenia o prawie spadkowym bazują na przepisach dawnych. Dlatego zmiany w prawie spadkowym muszą być dokonywane szczególnie rozważnie, aby nie prowadziły do zaskakujących rozwiązań. Prawo winno spotykać się tu często z oczekiwaniami społeczeństwa. Po tych uwagach zadajmy sobie pytanie: czy chcielibyśmy widzieć przyznanie preferencyjne w prawie polskim?³⁴

³⁴ Zagadnienie zyskało na aktualności wobec zaskarżenia przez Rzecznika Praw Obywatelskich do Trybunału Konstytucyjnego przepisów o ograniczeniu dziedziczenia gospodarstw rolnych jako niezgodnych z Konstytucją [Rzeczpospolita z dnia 1 października 1999 r., nr 230 (5395), s. C2]. W razie uwzględnienia skargi, dla zagwarantowania niepodzielności gospodarstw rolnych można wprowadzić instytucję przyznania preferencyjnego.